

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Навчально-науковий інститут української філології та журналістики
Кафедра української мови

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **ФРАЗЕОЛОГІЯ ЛЕМКІВСЬКИХ
ГОВІРОК**

Виконала:

здобувачка вищої освіти 2 курсу
групи Ukr1-M22 освітньо-професійної
програми Середня освіта (Українська
мова і література) другого
(магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Греньків Ірина Андріївна

Керівник: **Коваленко Н.Д.**, доктор
філологічних наук, доцент, професор
кафедри української мови

Рецензент: **Щегельський В.В.**,
кандидат філологічних наук, ст.
викладач кафедри історії української
літератури та компаративістики

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
Семантико-структурні особливості ареальних фразем	11
1.1. Наукові дослідження української діалектної фразеології	11
1.2. Семантичні типи фразеологізмів	16
1.3. Метафора й метонімія як основні способи формування фразеологічного змісту	28
1.4. Компаративні фразеологізми	33
1.5. Фразеологізми фольклорного походження	36
Висновок до розділу	42
РОЗДІЛ 2	
Вияв діалектних рис у фразеологічній системі лемківських говірок ...	43
2.1. Відбиття акцентуаційних і фонетичних особливостей	43
2.2. Особливості граматичної будови лемківських говірок	51
2.3. Лексичні компоненти фразем	54
Висновок до розділу	58
РОЗДІЛ 3	
Вивчення фразеології в школі	60
Висновок до розділу	79
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	84

ВСТУП

Явища буття, залежно від життєвого досвіду людей, від характеру світосприймання можуть бути окреслені висловами, в основі яких лежать найрізноманітніші внутрішні образи. У лексико-фразеологічному складі всіх мов є значна кількість стійких словосполучень – фразеологізмів, які найвиразніше передають дух мови, витворений народом протягом віків. Кожне слово у живій мові є своєрідним переходом від чуттєвого образу до його уявлення. Гносеологічні та функціональні корені фразеологізмів слід шукати у безпосередньому мовному спілкуванні. Тому в семантиці фразеологічного складу будь-якої мови відбитий насамперед національний характер, мовою сучасної науки – менталітет.

Грунтовні дослідження фразеологічної системи української мови в часі та просторі на рівні літературної мови, територіальних і соціальних діалектів довели особливості фразеологічних одиниць – їх тематичну та поняттєву необмеженість, здатність відображати етносвідомість та національну культуру, змінність, варіативність, ареальність та ін. Фразеологізми «є носіями не тільки предметно-логічного значення, в їх формі відображені, «сфотографовані» характерні риси етнокультурного обличчя даного народу» [1, с. 3].

Для лінгвокраїнознавства важливою є національно-культурна семантика фразеологізмів, тобто зміст, який відбиває особливості духовності, обрядів та звичаїв народу – носія мови. Антропоцентричний підхід у методології вивчення фраземіки, що є результатом розвитку поглядів В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Лі Ворфа, як загальний стиль пізнання набуває дедалі більшого визнання, він споріднює лінгвістику з багатьма іншими сферами знань в інтересі до людини.

Фіксація та опис фразеологізмів завжди будуть актуальними завданнями з огляду на мовні та позамовні фактори розвитку мови. Саме

увага до семантики мовних одиниць взагалі й до культурно-національної семантики фразеологічних одиниць зокрема започатковані й продовжувалися в дослідженнях українських учених В. Гнатюка, Я. Головацького, Б. Грінченка, В. Шухевича та ін. У другій половині XX ст. – на початку XXI ст. етнокультурний та етнолінгвістичний потенціал фразем вивчали Н. Бабич, В. Білоноженко, М. Демський, А. Івченко, В. Калашник, А. Коваль, М. Коломієць, Л. Скрипник, А. Сагаровський, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

Актуальність теми також визначаємо зацікавленням українських учених до вивчення проблем взаємодії мови, культури та свідомості, а також потребою в аналізі складників та символіки національного лінгвокультурного простору.

Для розвитку фразеологічної теорії важливе значення мають дослідження О. Потебні, І. Срезневського, та інших мовознавців. Велике значення для становлення фразеології як самостійної науки відіграють праці Л. Скрипник, Н. Венжинович, В. Ужченка, А. Івченка та ін.

В Україні розвиток фразеології пов'язаний з іменами Л. Булаховського, І. Білодіда, П. Горецького, М. Жовтобрюха, Г. Удовиченка, І. Чередниченка, Л. Скрипник, Л. Юрчук, В. Білоноженко, І. Гнатюк, М. Демського, Н. Бабич, М. Алефіренка, В. Ужченка, Л. Авксентьева, Я. Барана та інших учених. Вагомим внеском у розвиток теорії фразеології є дослідження у сфері діалектної фразеології української мови, метою яких є вивчення особливостей діалектних фразеологізмів протягом існування і розвитку мови (Й. Дзендзелівський, Л. Рак, П. Лисенко, В. Лавер, А. Івченко, Н. Вархол, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.). Створені фразеологічні словники (Г. Удовиченко, І. Олійник, М. Сидоренко, А. Коваль, В. Коптілов, Ф. Медведєв, М. Коломієць, Є. Регушевський, Н. Батюк, В. Білоноженко, І. Гнатюк, Н. Вархол, А. Івченко, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.).

Дослідження української діалектної фразеографії тісно пов'язане з досвідом словникового опрацювання фразеологічного матеріалу мови. У

збірках фольклорних текстів XIX – початку XX ст. простежено використання різних систем упорядкування фразеологічних ресурсів, способи тлумачення фразем, принципи побудови словникових статей. Цей період іменовано часом становлення української фразеографії, оскільки відбулося формування та вдосконалення прийомів словникового опису фразеологізмів, що зумовило фразеографічне опрацювання ФО в спеціально створених працях. «Теоретичним питанням фразеології вчені XVII – кінця XIX ст. приділяли незначну увагу. Спочатку укладалися словники та збірки, а вже згодом вивчалися й опрацьовувалися зафіксовані в них мовні одиниці, частково формувалася термінологія на позначення понять із фразеології. У XIX ст. поступово активізувалися дослідження з теорії фразеології» [65, с. 21-22].

На думку А. О. Івченка, «зв'язок фразеології з духовною культурою ось уже майже двісті років перебуває в колі сталих зацікавлень науковців. Власне, уже перші збирачі й коментатори слов'янської пареміології залишили нам численні спроби екстралінгвальних інтерпретацій фразеологізмів» [30, с. 13].

Упродовж останніх десятиріч фраземіка українських діалектів стала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані зі збиранням діалектного матеріалу, опрацюванням та апробацією методів їх дослідження. Ареальна фразеологія українських говорів, як і фразеології інших слов'янських мов, перебуває на етапі накопичення та систематизації фактів, опрацювання й апробації методів дослідження.

Хоча фразеологія як наука має багаті традиції, а фразеологічним проблемам присвячено чимало праць, однак не всі питання природи фразеологічних одиниць, їх семантики всебічно розв'язані. До цього часу, наприклад, існує розбіжність у поглядах мовознавців щодо окреслення поняття фразеологізму.

Стосовно класифікації, то треба відзначити, що особливе визнання у

світовому і вітчизняному мовознавстві здобула семантична класифікація вчених на основі синтаксичних ідей та з урахуванням результатів наукових досліджень Ш. Баллі. Ця класифікація започаткувала основи фразеології як лінгвістичної дисципліни. Термін «фразеологічна одиниця» використовують на позначення тих сполук, які не утворюються в процесі мовлення, а відтворюються за традицією. Фразеологічними одиницями вважають такі словосполучення, які характеризуються втратою первісних реалій і появою нового метафоричного значення.

На думку вчених, фразеологічні одиниці мови мають певний, тільки для них властивий набір диференційних ознак:

- 1) це готові утворення, які не створюються в процесі мовлення, а вилучаються із пам'яті як готові формули;
- 2) це такі одиниці, для яких, як і для окремих слів, характерна постійність у складі, структурі й семантиці;
- 3) в акцентологічному відношенні – це звукові комплекси, складові компоненти яких мають два або більше основних наголоси;
- 4) це, нарешті, членовані утворення, компоненти яких усвідомлюються мовцями як слова.

На своєрідність характеру фразеологізмів як ідіоматичних словосполучень, які за своїм змістом є цілісні і не можуть бути передані іншими мовами без заміни схожого стилістичного забарвлення, вказує Л. Булаховський [8, с. 33]. Фразеологізми (а значить, і межі фразеології) визначаються трьома постійними для стійких сполук характеристиками: роздільнооформленістю, відносною стійкістю (відтворюваністю в готовому вигляді) і експресивністю.

Для нас найбільш прийнятним є визначення Л. Скрипник, що «фразеологізм є лексико-граматичною єдністю двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у

мові за традицією, автоматично» [67, с. 11].

Отже, наведені та інші існуючі в мовознавстві визначення фразеологічних одиниць свідчать про те, що для визначення змісту фразеологічної одиниці необхідно встановити її найхарактерніші диференційні ознаки, які були б властиві тільки фразеологізмам.

У роботі ми поділяємо думку тих учених, які розглядають фразеологію в широкому розумінні цього терміна (Л. Булаховський, Л. Скрипник, Я. Баран, М. Демський, В. Ужченко, Д. Ужченко та інші мовознавці). Таке розуміння передбачає зараховування прислів'їв та приказок до складу фразеології, на відміну від поглядів тих дослідників, які розглядають їх за межами об'єкта фразеології, а саме в стилістиці та фольклористиці (Г. Удовиченко, М. Сидоренко, О. Бабкін).

Ми використовуємо традиційні терміни: фразеологія – для найменування усього класу одиниць дослідження та лінгвістичної дисципліни, а фразеологічна одиниця (ФО) – для найменування одиниці фразеології. Як синонім ФО в дослідженні вживаються терміни фразеологізм, фразеологічний зворот.

Актуальність теми. Лемківський діалект належить до карпатської діалектної групи південно-західного наріччя української мови. Він є окраїнним говором і до сьогодні зберіг свої архаїчні риси, хоча й зазнав іномовних впливів.

Фразеологія лемківського говору як окрема лінгвістична система стала об'єктом дослідження ще наприкінці XIX століття. Йдеться, насамперед, про праці І. Верхратського, В. Гнатюка. На початку 90-х років XX століття розпочалося збирання і вивчення фразеології українських говірок лемківського діалекту в Словаччині, і на сьогодні вже є певні здобутки. Так, у цьому напрямку вихід у світ «Фразеологічного словника лемківських говірок Східної Словаччини» Н. Вархол та А. Івченка відкриває широкі перспективи для всебічного вивчення української фразеології цього ареалу.

У рамках докторської дисертації В. Лавера створений перший у славістиці фразеологічний атлас карпатських діалектів, куди увійшла і лемківська фразеологія.

Лемківська фраземіка стала предметом зацікавлення дослідниці Г. Ф. Ступінської, яка у своїх працях описує структурно-семантичні типи сталих мовних одиниць [70-76]. Проте в сучасній україністиці ще немає окремого дослідження, в якому б описувалися сталі вирази, що побутують у мовленні переселенців з Лемківщини.

Таким чином, огляд наукової та лексикографічної літератури, присвяченої лемківській фразеології, показує, що спеціальне вивчення лемківської фразеології є актуальним завданням лінгвістики, зокрема діалектологічної.

Із цих міркувань **об'єктом** нашого дослідження стали фразеологізми, що побутують у мовленні носіїв лемківського говору української мови.

Метою роботи є опис фразеологічних одиниць лемківського говору серед інших одиниць лексико-семантичної системи в аспекті їх значеннєвої структури та граматичних особливостей.

Відповідно до цієї мети визначаються такі основні **завдання**:

1) систематизувати матеріал, що репрезентує парадигматичні вияви лемківської фразеології на основі картотеки навчально-наукової лабораторії з діалектологічних досліджень, діалектних словників та фольклорно-етнографічних публікацій;

2) описати характерні риси лемківських фразеологізмів як номінативних та комунікативних одиниць мови;

3) простежити семантико-граматичні особливості фразеологізмів;

4) виявити особливості організації ФО в окремих лексико-семантичних групах;

5) з'ясувати акцентуаційні, фонетичні та лексико-граматичні діалектні ознаки лемківських фразеологізмів.

Наукова новизна полягає в тому, що робота є спеціальним дослідженням мови носіїв лемківського говору – одного з найархаїчніших говорів української мови. У роботі представлено опис характерних рис лемківських фразеологізмів як номінативних та комунікативних одиниць мови, описана лексико-семантична структура і граматичні особливості лемківських фразеологічних одиниць.

Практичне значення одержаних результатів. У роботі введено в науковий обіг значний за обсягом та вагомістю новий фактичний матеріал.

Результати дослідження знайдуть практичне застосування в працях із діалектної фразеології, при читанні основних курсів (фонетики, лексики та фразеології сучасної української мови, діалектології української мови, вступу до мовознавства), спецкурсів та спецсемінарів у вищій школі, а також при написанні підручників.

Матеріали дослідження можуть бути використані при укладанні «Фразеологічного словника говірок української мови», робота над яким ведеться сьогодні.

Методи дослідження. Основними методами дослідження є описовий та зіставний. Перший забезпечує вивчення складу і відношень елементів у межах фразеосемантичних полів, фразеосемантичних груп та фразеологічних рядів. Види варіювання фразем та їх ареальна проекція в межах українського континууму є об'єктом порівняльного методу.

Джерелами дослідження послуговували: 1) картотека навчально-наукової лабораторії з діалектологічних досліджень, укладена на основі записів усного мовлення носіїв лемківського говору, які з 1939 року проживають у м. Монастириськ Тернопільської області; 2) «Народ скаже – як зав'яже» (збірник прислів'їв, приказок та образних висловів) [50]; «Матеріали до словника лемківських говірок» С. Панцьо [54]; «Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини» за редакцією Н. Вархол, А. Івченка [10].

Апробація роботи. Основні результати дослідження обговорювалися на звітній конференції студентів і магістрантів (Кам'янець-Подільський, 04-05 квітня 2023 р.), II Всеукраїнській науковій конференції «Нові парадигми сучасної філології» (22 листопада 2023 р., м. Кам'янець-Подільський), IX Всеукраїнській науковій інтернетній конференції “Вербальні культурні коди сучасної української мови” (09 листопада 2023 року, м. Кам'янець-Подільський), XI Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан і перспективи» (12 квітня 2023 р., м. Вінниця) та на засіданні кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (листопад 2023 р.).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

Висновки

Фразеологія лемківського говору становить чималий пласт у фразеологічній системі української мови. Об'єктом лексико-семантичного та граматичного аналізу стали фраземи, які становлять ядро фразеологічної системи названого діалекту – дієслівні. Проведений аналіз фразеологізмів у мові переселенців з Лемківщини дозволяє зробити висновки, які подаємо нижче.

Лемківські говірки вирізняють характерні акцентуаційні, фонетичні, морфологічні та лексичні ознаки, що, зокрема, добре помітно й у фразеології.

Близькоспорідненим із словом у його значенні й функції в системі номінативних засобів є ряд фразеологічних одиниць, куди входять словосполучення та речення, які в історичному розвитку мови усталилися як лексико-семантичне ціле.

Поява і розвиток у мові фразеологічних одиниць є продуктом людського мислення, який зумовлений потребою дати конкретну й образно-емоційну оцінку предметам, що мають словесну назву. При цьому фраземи входять до лексичної системи і доповнюють її.

Дериваційною базою для фразем можуть служити як окремі слова, так і словосполучення. На основі дослідженого матеріалу лемківських говірок виділено: фразеологічні одиниці з предметним значенням (за денотагивними, морфологічними і синтаксичними особливостями вони ідентичні словам-іменникам); фразеологічні одиниці зі значенням стану (еквівалентні дієсловам, а також словам категорії стану); фразеологічні одиниці зі значенням ознаки (переважно еквівалентні прикметникам і прислівникам); фразеологічні одиниці з кількісним значенням (еквівалентні словам «багато», «мало»).

Метафора і метонімія є основними способами формування змісту вторинних найменувань. Образна сила метафори полягає в тому, що вона актуалізує цілі комплекси основних і суміжних понять, які пов'язуються з

двома порівнюваними явищами. Метонімізація у фразеотворенні спостерігається при переносі знака за суміжністю певних двох предметів (явищ), зокрема тих, що перебувають між собою у часовому і просторовому зв'язках, у причинно-наслідкових відношеннях, у різного роду зіставленнях за дотичністю.

Тісно пов'язані з фразеологічним фондом лемківських говірок прислів'я, приказки, примовки (фразеологічні вирази комунікативного характеру), що є предикативними словосполученнями, рівноцінними реченню, є цілим висловленням, виражають те чи інше судження, а також дають сталі відповіді на певні питання, прохання тощо. Семантико-стилістичне поле функціонування прислів'їв і приказок надзвичайно широке. Вони є засобом образного змалювання найтонших відтінків характеру, поведінки, моралі, психіки людини тощо.

Фраземи мають свої структурні особливості. Вони неоднорідні щодо функціональних ознак і неоднакові за походженням. фразеологічні одиниці співвідносяться з лексико-граматичними класами слів і умовно групуються в такі семантико-граматичні розряди: субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні, дієслівні.

Дієслівні фраземи лемківських говірок є численною групою. Більша частина дієслівних фразеологічних одиниць є найменуванням звичайних фізичних дій людини, що фразеологізувалися внаслідок образного переосмислення і розширення семантики і стали позначати не стільки фізичну дію людини, скільки особливості її поведінки, взаємин з іншими людьми, ставлення до праці тощо. Фразеологічні одиниці на позначення дій, процесів, джерелом яких є не-особа, власне предмет чи абстрактний предмет у лемківських говірках дуже мало.

Серед дієслівних фразеологічних одиниць виділяються тематичні групи, які характеризують: процес переміщення; процес роботи; акт мовлення; сферу людських взаємин; сферу матеріальних інтересів та способу життя людини; морально-етичні взаємини та поведінку; стан людського організму;

зорову діяльність людини; психічний стан людини; її життєвий цикл. Кожна тематична група складається з фразеологічних одиниць, що відрізняються певним ступенем експресії чи гіперболізації. Дієслівні фразеологізми досліджуваних говірок утворюють розгалужену систему синонімів, їм також властиве явище варіантності.

В основі образності народних фразеологізмів лежать спостереження над природою, тваринами, а найбільше – над життям і поведінкою людини. Найуживанішими в усному мовленні є традиційні народні порівняння, виражені компаративними фразеологізмами, у яких образними конкретизаторами виступають назви явищ природи, тварин і рослин, звичні в побуті предмети.

Потребу у непрямій номінації В. Телія пояснює тим, що збагачення знання про світ зручно та природно фіксувати за допомогою вже відомих образів (у гносеологічному розумінні), закріплених у лексичних значеннях. Найбільше в існуючих сталих виразах передаються фізичні дії людини, що фразеологізувалися внаслідок образного переосмислення і розширення семантики та стали позначати не стільки фізичну дію людини, скільки особливості її поведінки, взаємин з іншими людьми, ставлення до праці тощо.

Фразеологічні одиниці на позначення дій, процесів, джерелом яких є не-особа, власне предмет чи абстрактний предмет у лемківських говірках дуже мало.

Серед лемківських дієслівних фразеологічних одиниць виділяються тематичні групи, які характеризують: процес переміщення; процес роботи; акт мовлення; сферу людських взаємин; сферу матеріальних інтересів та способу життя людини; морально-етичні взаємини та поведінку; стан людського організму; зорову діяльність людини; психічний стан людини; її життєвий цикл. Кожна тематична група складається з фразеологічних одиниць, що відрізняються певним ступенем експресії чи гіперболізації. Дієслівні фразеологізми лемківського говору утворюють розгалужену

систему синонімів, їм також властиве явище варіантності.

Упровадження компетентнісного підходу до вивчення фразеології передбачає перегляд змістового наповнення уроку, застосування інтерактивних технологій, системну роботу з одночасного формування усіх субкомпетентностей комунікативної компетенції, застосування комунікативно зорієнтованих вправ і завдань на всіх етапах використання фразеологічного матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. Київ, 1989.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа, 1983. 133 с.
3. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін-Луцьк, 2003. 176 с.
4. Аркушин Г. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині. Луцьк-Люблін, 2005. 198 с.
5. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови. Ч. 1-2. Чернівці : Вид-во ун-ту, 1970-1971. Ч. 1. 90 с.; Ч. 2. 91 с.
6. Бабич Н.Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров. Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 5–13.
7. Баханов К. Сучасна шкільна історична освіта : інноваційні аспекти : [монографія]. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 384 с.
8. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 155 с.
9. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. Київ : Рад. школа, 1959. 307 с.
10. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. 160 с.
11. Верхратський І. Знадоби до пізнання угорско-руських говорів. Ч. 1. Говори з наголосом рухомим. Львів : НТШ, 1899. 276 с.
12. Верхратський І. Про говор галицьких Лемків. Львів : НТШ, 1902. 490 с.
13. Верхратський І. Про говор Замішанців. Львів : НТШ, 1894. 59 с.

14. Глуховцева К.Г. Говірка як об'єкт діалектологічних досліджень. *Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми.* Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2004. С. 262-274.
15. Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Харків, 1996. 17 с.
16. Демиденко Г. Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі: [монографія] Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2014. 175 с.
17. Демський М.Т. Суть фраземи, її ономазіологічні функції й особливості номінації [матеріали до ідеографічного Словника українських фразем]. *Записки НТШ.* Т. ССХІХІ. Львів, 1990. С. 240 – 269.
18. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1994. 60 с.
19. Дзендзелівський Й.О. Конспект лекцій з української діалектології : вступні розділи. Ужгород, 1996. 100 с. + карта.
20. Дзендзелівський Й.О. Дослідження К.В. Широцьким жаргону учнів Кам'янець-Подільської духовної семінарії. *Збірник Харк. Іст.-філол. т-ва.* Харків, 1998. С. 167-206.
21. Добролюжа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир : Вид-во «Волинь», 2003. 160 с.
22. Довлетова С. А. Українська мова: Стилїстика. Культура мови. Харків : Країна мрій, 2003. 64 с.
23. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
24. Енциклопедія Українознавства: Загальна частина. Київ, 1994. 400 с.
25. Жилко Ф.Т. Говори української мови. Київ : Рад. школа, 1958. 172 с.
26. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. Київ, 1955. 315 с.
27. Івченко А.О. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини. *Збірник Харківського історико-географічного товариства. Нова серія.* Т.1. Харків, 1993. С.153–162.

28. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. *Харківське історико-філологічне товариство. Наукова бібліотека.* Харків : Око, 1996. 158 с. (Наукові розвідки; Т.1).
29. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. Харків : Фоліо, 1999. 304с.
30. Івченко А.О. Фразеологія + етнолінгвістика = етофразеологія. Гомель : ИММС НАНБ, 1998. 213 с.
31. Касцючик В.М. Сінанімія і варыянтнасць у дыялектнай фразеалогіі (на татэрыяле гаворак Брэстчыны) : аўтарэф. дыс. на атрыманне вучон. ступені канд. філал. навук : спец. 10.02.01 – беларуская мова / В.М. Касцючик. Мінськ, 2000. 22 с.
32. Коваленко Н.Д. Фраземика говірок Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.
33. Кожуховська Л. П. Збагачення мовлення учнів 5–7 класів українською фразеологією : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Л. П. Кожуховська. К., 1999. 19 с.
34. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу). *Укр. мова і літ. в шк.* 2012. № 4 С. 51–65.
35. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.
36. Кочан І. М., Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005. 250 с.
37. Кучерук О. Формуючи навички творчої діяльності. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.* 2002. № 4 (19). С. 99.
38. Лавер В.И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона : автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Ужгородский гос. ун-т. Київ, 1992. – 50с.

39. Лизанець П. До питання про мадяризми в лемківському говорі. *Тези доповідей до ювілейної конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського державного університету*. Серія мовознавча. Ужгород, 1965. 86 с.
40. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослов'янських говірках. *Діалектологічні студії. 2. Мова і культура*. Львів, 2003. С. 182-193.
41. Мамчур Л. Витоки компетентнісного підходу до навчання мови в дослідженнях вітчизняних учених. *Укр. мова і літ. в шк.* 2011. № 2. С. 8–10.
42. Матвіяс І. Українська мова і її говори. Київ : Наук, думка, 1990. 164 с.
43. Мацько Л. Компетентнісні підходи і програмні засади в навчанні української мови. *Українська мова в освітньому просторі*. Київ, 2009. С. 44–60.
44. Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
45. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум та ін.; за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2004. 400 с.
46. Мисан І. В. Психолінгвістичний та лінгводидактичний аспекти фразеології. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2013. № 13 (272), Ч. III. С. 275–282.
47. Мілева І.В. Дисфемізація у фразеологічній номінації зовнішніх рис людини (на матеріалі східнослов'янських та східностепових говірок Донбасу). *Діалектологічні студії. 4. Школи, постаті, проблеми*. Львів : Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2004. С. 301-307.
48. Міняло Р.В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2001. 19 с.
49. Мушинка М. З глибини віків. Антологія усної народної творчості

- українців Східної Словаччини. Словацьке пед. вид-во в Братиславі відділ укр. літератури в Пряшеві, 1967. 394 с.
50. Народ скаже – як зав’яже. Словацьке пед. вид-во в Братиславі відділ укр. літератури в Пряшеві, 1964. 204 с.
 51. Ницета В. Принципи вивчення риторики в загальноосвітній школі. Українська мова і література в школі. 2011. № 1. С. 16–20.
 52. Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Львів, 2002. 20 с.
 53. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : у 2-х ч. Київ : Наук. думка, 1984. Ч. 1–2.
 54. Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок (дієслівна лексика). Ч. 1. Тернопіль, 1997. 56 с.
 55. Панькевич І. Відношення південно-карпатських говорів української мови до всіх інших українських говорів, і передовсім до південно-карпатських. Відб. з «Запис. НТШ». Львів, 1937. 19 с.
 56. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Ч. 1. Звучня і морфологія. Львів, 1938. 549 с.
 57. Паньков Д. В. Робочий зошит з курсу «Інтерактивні технології навчання». Донецьк : ДІПО ІПП, 2006. 52 с.
 58. Пархонюк Л.М. До проблеми сутності мови: деякі міркування й роздуми. *Дивослово*. 1996. №11. С.15-17.
 59. Пентилюк М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Укр. мова і літ. в шк.* 2010. № 2. С. 2–8.
 60. Плачинда С. Словник давньо-української міфології. Київ, 1993. 51 с.
 61. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання. Відкритий урок. 2003. № 3–4. С. 19–27.
 62. Практика застосування інтерактивних технологій. *Інтерактивні технології навчання : теорія, практика, досвід* : метод. посіб. / [авт.-

- уклад. Пометун О., Пироженко Л.]. Київ : А.П.Н., 2002. С. 27–65.
63. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : модульний курс : посібник для студентів / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2011. 366 с.
 64. Романюк Н.В. Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя, 2002. 17 с.
 65. Самойлович Л.В. До історії дослідження теорії фразеографії та формування спеціальної термінології. *Культура народів Причорномор'я*. Симферополь, 2004. № 53, Т.1. С. 21-23.
 66. Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини: Навчальний посібник. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського держ. ун-ту ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією, 1990. 100 с.
 67. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 280 с.
 68. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / Кол. авторів за ред. М.І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.
 69. Соловець Л. О. Робота над фразеологізмами як засіб формування культури спілкування молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2004. 22 с.
 70. Ступінська Г.Ф. До питання про системність діалектної лексики. Семантика мови і тексту: Матеріали V Міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ, 1996. С. 28-29.
 71. Ступінська Г.Ф. Загальна характеристика природи лемківського фраземікону. Наукові записки. Серія: мовознавство. Ч. 2. Тернопіль, 1999. С. 48-56.
 72. Ступінська Г.Ф. Компаративні фраземи зі сполучником як в лемківських говірках. Наукові записки. Серія: мовознавство. Тернопіль, 1998, 1(9). – С. 28-30.

73. Ступінська Г.Ф. Семантичні ознаки прислів'їв і приказок лемківських говірок. *Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку*. Тернопіль, 1999. С. 178-182.
74. Ступінська Г.Ф. Структурно-семантичний аналіз фразеологізмів лемківських говірок із стержневою лексемою жид. *Slavica Tarnopolensia*. Вип. 5. Тернопіль, 1998. С.12-14.
75. Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Івано-Франківськ, 2002. 188 с.
76. Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Івано-Франківськ, 2000. 20 с.
77. Тесленко О. В. Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення фразеології української мови в 5–7 класах загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2000. 16 с.
78. Удовиченко Г. М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів. *Українська мова і література в школі*. 1965. № 2. С. 24.
79. Удовиченко Г. М. Прогресивна і регресивна деривація в системі фразеологізмів. *Мовознавство*. 1984. №2. С. 18-24.
80. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. Харків, 1990. 165 с.
81. Ужченко В. Д., Ужченко Т. Г. Дидактичний матеріал з української мови. Лексика і фразеологія. Київ : Освіта, 1995. 224 с.
82. Ужченко В.Д. Матеріали до фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 1993. 112 с.
83. Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2003. 360 с.
84. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 494 с.

85. Ужченко Д. В. Словник жаргонних фразеологізмів Східної Слобожанщини. Матеріали. Луганськ : СПД Рєзніков В.С., 2009. 246 с.
86. Форостюк Т. В. Активізація пізнавальної діяльності учнів 5-6 класів у процесі вивчення лексики й фразеології української мови : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2000. 19 с.
87. Франко І. Я. З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв. *Цимбалюк Ю. В. Латинські прислів'я і приказки*. Київ: Вища школа, 1990.
88. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 1992. Т. 1–4.
89. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя : [б.в.], 2001. 201 с.
90. Шевченко Л. Ю. Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 10. С. 26-31.
91. Шелехова Г. Зміст і структура оновленої програми з української мови для основної школи крізь призму сучасних підходів. *Укр. мова і літ. в шк.* 2013. № 2. С. 60–64.
92. Юрчанка Г.Ф. Народна мудраслоўе : слоўнік. Мінськ. : Бел. навука, 2002. 316 с.
93. Юрчанка Г.Ф. Слова за слова (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны). Мінськ : Навука і тэхніка, 1977. 272 с.
94. Юрченко А.С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И. Украинский диалектный словарь Харьковской области (фрагменты словаря). *Вопр. фразеологии*. Тр. СамГУ. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 192–207.
95. Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа при ХДУ, 1993. 172 с.
96. Ярмолюк А. Соціокультурний аспект навчання української мови : система вправ та завдань. *Укр. мова і літ. в шк.* 2011. № 3. С. 14–17.